

Микола ВЕГЕШ

СТОРИНКИ ІСТОРІЇ ОУН – УПА В ЗАКАРПАТТІ (1939–1950-ті рр.)

Протягом тривалого проміжку часу в радянській історіографії панувала думка, що в Закарпатті національно-визвольного руху загонів ОУН–УПА не було. Таке твердження мало довести, що закарпатські українці з великою радістю сприйняли встановлення радянської влади в краї після його визволення військами Радянської армії 1944 року. Отже, тезою про відсутність впливу ОУН–УПА на теренах Закарпаття дискредитувався власне сам цей національно-визвольний рух. Сучасні теоретики неорусинства нерідко доводять, що ідеї ОУН–УПА на Закарпатті не могли бути сприйнятими місцевим населенням, бо закарпатці ніколи не були українцями і рух УПА їм чужий. Цей невеликий історичний нарис, який базується на джерелах із фондів Державного архіву Закарпатської області, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Центрального державного архіву громадських об'єднань України, чітко доводить: рух ОУН–УПА в Закарпатті в 1939–1950-х роках не тільки існував, а й був достатньо небезпечним для радянської системи, що робила в краї свої перші кроки.

Після окупації Карпатської України військами Угорщини закарпатські оунівці, зокрема С. Росоха, І. Рогач, Ю. Химинець емігрували в Прагу. Значна їх частина опинилася в Німеччині, Австрії, Словаччині. Там ОУН організувала видання газети «Наступ» і журналу «Пробоем», зберегла близькі стосунки з окремими міністрами уряду А. Волошина.

Необхідно зазначити, що оунівський актив, який згуртувався навколо видавництва «Пробоем», після розколу ОУН в 1940–1941 рр. залишився на боці прихильників А. Мельника. Націоналістична література, що видавалася в Празі видавництвом «Пробоем», нелегально розповсюджувалася в Закарпатті студентами Мукачівської торговельної академії, серед яких було чимало симпатиків ОУН.

Провід Українських Націоналістів у 1939–1940 рр. організував у Німеччині та Австрії ряд військових курсів, слухачами яких були члени ОУН – емігранти з Карпатської України та західноукраїнських земель. Роботою з організації курсів ОУН керували члени ПУНУ: Роман Сушко, Ріко Ярій, Роман Шухевич, а після звільнення з польської в'язниці – Степан Бандера. Активну участь у цій роботі брав і керівник закарпатських оунівців Юліан Химинець, який постійно проживав у Відні. Він особисто направив на курси велику кількість закарпатців, зокрема залишних студентів Мукачівської торговельної академії, з якими до окупації тривалий час співпрацював і підтримував тісні стосунки. По закінченні курсів оунівці направлялись, зазвичай, в Польське Генерал-Губернаторство з центром у Кракові. Частина слухачів курсів закидалася на територію Радянської України.

ОУН приділяла велику увагу вихованню молоді на патріотичних традиціях, у дусі національно-визвольних змагань кінця 30-х років. Вона великі надії покладала на ті нечисленні українські навчальні заклади, які діяли в еміграції. Одним із таких закладів була Модржанська гімназія поблизу Праги, заснована ще 1925 р. Увесь викладацький склад гімназії складався з патріотично настроєної української емігрантської інтелігенції. 1939 р. в гімназії було створено осередок ОУН мельниківського крила, діяли «Пласт», гуртки самоосвіти. Цей осередок

підпорядковувався празькому крайовому Проводу ОУН. Переважна більшість слухачів Модржанської гімназії в першій половині 40-х років стали активними оунівцями і членами загонів УПА.

Восени 1939 р. Ю. Химинець направив у Закарпаття колишніх студентів Мукачівської торговельної академії Дмитра Бандусяка і Михайла Габоду, які вже мали за плечима закінчені курси ОУН в Австрії. Перед ними було поставлене відповідальне завдання – створити на Закарпатті оунівську організацію. Переважна більшість закарпатського населення, в чому переконалися Д. Бандусяк і М. Габода, були вороже настроєні щодо угорської влади. Використовуючи свої давні зв'язки, вони досить швидко створили організацію, до якої входило майже сто членів. До Крайового Проводу ОУН Закарпаття ввійшли: крайовий провідник ОУН Андрій Цуга (псевдо – Мур), колишній студент Мукачівської торговельної академії, уродженець с. Малий Березний; заступник провідника ОУН Дмитро Бандусяк, теж колишній студент академії, уродженець села Ясіня, відоміший серед своїх соратників під псевдонімами Арпап, Лопата; референт із пропаганди Василь Потушняк, колишній студент академії, уродженець с. Осой Іршавського округу (псевдо – Донської); референт юнацтва ОУН Михайло Орос (псевдо – Хміль, Данило), учень Хустської гімназії, уродженець с. Буштине; референт з військових справ Михайло Киштулинець, колишній студент Мукачівської торговельної академії, уродженець с. Кузміне Мукачівського округу; референт зв'язку Михайло Габода (псевдо – Лозан), уродженець с. Великі Лучки Мукачівського району; референт з ідеології і редактор газети «Чин» Іван Романець (псевдо – Сухий), уродженець с. В. Раковець, що на Іршавщині.

Крайовий провід ОУН Закарпаття через Ю. Химинця, який мав кілька явочних квартир у Словаччині, був зв'язаний з Краківським центром ОУН, на чолі якого стояв Степан Бандера. Таким чином, лінія зв'язку між Крайовим проводом і Краківським центром проходила через Словаччину, зв'язковими були Андрій Глуханіч, Любомир Беднарж, які постійно проживали в Словаччині, та Василь Мордованець, уродженець села Мирча Великоберезнянського округу. Члени Проводу ОУН Д. Бандусяк і М. Габода в листопаді 1940 р. особисто побували у Кракові, де зустрілися з керівним працівником Краківського Проводу ОУН Медведєм. Відомо, що на початку 1941 р. Медвідь приїжджав у Закарпаття і провів нараду активу ОУН на квартирі М. Габоди в с. Великі Лучки, на якій було офіційно оголошено склад Крайового Проводу ОУН. Навесні 1941 р. члени Проводу ОУН М. Габода та І. Романець узяли участь у підготовці рішень Другого Великого збору ОУН у Кракові, проведеного ОУН(б).

На перших порах закарпатські націоналісти не мали можливості проводити активну антиокупаційну політику. Проте дещо все-таки було зроблено. 1941 р. українські патріоти вивісили синьо-жовтий прапор на Хустському замку, а між Хустом і Великою Копанею встановили хрест із надписом: «Борцям за волю України». Незабаром почалися репресії. У березні 1941 р. угорці заарештували Д. Бандусяка, М. Ороса, М. Бісун, І. Романця, В. Обручара та інших, звинувативши їх у вивіщенні українського прапора. Лише завдяки Ю. Химинцю, який звернувся до німців, їх було звільнено.

Далі – нові арешти. У квітні 1941 р. угорці розгромили оунівську організацію, яка діяла в Закарпатті, заарештувавши понад сотню її членів. Був заарештований увесь склад Проводу ОУН на чолі з А. Цугою і Д. Бандусяком. Із активних оунівців вдалося втекти тільки А. Глуханічу. Більшість членів ОУН були засуджені на різні строки ув'язнення (від 2 до 12 років). На цьому, фактично, і закінчилася діяльність закарпатського Проводу ОУН у період угорської окупації.

1944 р. в Закарпатті з'явився ряд оунівських функціонерів, вихідців з Галичини. Усі вони діяли під псевдонімами, як і наприкінці 30-х років. Особливою активністю відзначались уповноважений Центрального Проводу ОУН Демид

керівник Самбірського окружного проводу ОУН Кубайчук, а також член ОУН Грінченко (інше псевдо – Ромко). Перед ними Центральний Провід ОУН поставив низку першочергових завдань, зокрема – вести переговори з угорським командуванням щодо зброї, боєприпасів, продовольства і обмундирування для загонів УПА, які вели боротьбу в тилу Радянської Армії; організувати лінію зв'язку через Закарпаття – Чехословаччину для оунівського підпілля Галичини із закордонними центрами ОУН; встановити зв'язок з членами ОУН на Закарпатті й відновити оунівську організацію в цьому краї. Виконання останнього завдання покладалось на Грінченка.

У вересні–жовтні 1944 р. Грінченко зустрівся із закарпатськими оунівцями Андрієм Печарою та Олегом Беднаржом. Обидва проживали в с. В. Студений Волівського округу. Через них Грінченко в Ужгороді зв'язався з колишніми членами Крайового Проводу ОУН М. Габодою та Д. Бандусяком, які, до речі, теж шукали виходу на нього. Через декілька днів у с. Підгороді під Мукачевим відбулася нарада, на якій були присутні Д. Бандусяк, М. Габода, А. Печара, О. Беднарж, Грінченко та невідомий оунівець з Галичини, можливо, – Кубайчук. Було вирішено відновити в Закарпатті ОУН, спираючись на старих її членів. Серед завдань, які поклалися на закарпатську організацію, було сприяння відступаючим загонам УПА на Закарпатті.

На листопад 1944 р. припадає поява перших антирадянських листівок, авторами яких були члени Закарпатського Проводу ОУН. Ось одна з них: «Українці Закарпаття! Мадярські графи та їхні вірні слуги мадярони раз назавжди перестали грабувати наше багатство і знущатися над нашим народом. Але на їх місце прийшли ще більш злі вороги – большевицькі окупанти, ненажерливі пси, за брехливими словами яких приховується звіряча жадність, закабальють весь український народ. Вони говорять нам, що нас визволили, це тільки для того, щоб приспати нашу обережність, виграти час і підготувати план нашого знищення.

Українці Закарпаття! Наші брати наддніпрянці, галичани, буковинці, волиняки вже давно ведуть важку боротьбу з усіма окупантами за кращу долю України. Вони зовуть нас негайно приступити до святих обов'язків кожного українця – віддати свої сили за свободу народів. Тож не заганьбімо славу Карпатської Січі, яка своїми героїчними справами в 1939 році здивувала весь світ, будемо достойними нащадками запорозьких козаків.

Всі вступайте в ряди Української Повстанської Армії, яка веде боротьбу за визволення всього українського народу. Не йдіть у Червону Армію, а створюйте своє народне військо, захищайте своє право на вільне щасливе життя. Бийте червоних окупантів, їх слуг і донощиків, тим самим наблизимо хвилину всенародної визвольної революції.

На українській землі Українська Держава.

Хай живе вільна Закарпатська земля. 6 листопада 1944 року. Провід ОУН Закарпаття».

Встановилися зв'язки між націоналістами Закарпаття і керівником Проводу ОУН Станіславщини Робертом. У січні 1945 р. Грінченко і М. Габода вирушили на Станіславщину для зустрічі з Робертом. Курінний УПА Довбуш, який у той час діяв на Надвірнянщині, писав військовому референту Станіславського Проводу ОУН Грому: «28 січня 1945 року прийшли до мене люди із Закарпаття – один Грінченко – галичанин, якого знав мій стрілець. Він бачив його зі Славком на Закарпатті. Грінченко посилається на Клименка та інших людей, що займали високі посади і які його особисто знають. Другий – закарпатець. Вони хочуть зв'язатися з Проводом з метою з'ясування проблеми Закарпаття».

Для того, щоб краще розібратися в ситуації на Закарпатті, Демид із Грінченком вирішили перейти Карпатський перевал. Однак перед ними було поставлене ще

одне завдання – через Закарпаття і Чехословаччину проникнути в англо-американську зону Німеччини для зв'язку із закордонними центрами ОУН, зокрема із С. Бандерою. Маршрут Деміда і Грінченка був такий: с. Семичів Вигодського району Станіславського округу – Волівський округ – Хуст. Тут їхні шляхи розійшлися. Грінченко рушив із завданням до провідника ОУН в Польщі Зенона, звідки повинен був прямувати до Словаччини, а Демид через Ужгород пішов у Чехословаччину, потім до Німеччини.

Дмитро Бандусяк, не дочекавшись повернення Грінченка, в лютому 1945 р. сам вирушив до Роберта і, зв'язавшись із курінним Довбушем, 10 березня 1945 р. надіслав від нього послання такого змісту: «Друже провідник Роберт. З метою обговорення надзвичайно невідкладних справ, що стосуються Закарпаття, бажаю обов'язково зустрітися з Вами. З цією метою я тут уже більше тижня в пошуку Вас. До вчорашнього дня мене проводжав друг командир Довбуш, але він повинен повернутися до куреня, так що я тепер залишився сам. Дуже прошу Вас зачекати мене там, де одержите цю естафету, щоб я вже міг закінчити свою подорож. Якщо з Вами є друг Грінченко, нехай почекає мене. Вірю, що допоможете мені в цьому, бо знайте, що із-за дрібниць я не йшов би до Вас». Роберт прийняв Д. Бандусяка, заслухав його доповідь про становище на Закарпатті та для посилення роботи і контролю послав разом з Д. Бандусяком Косара, колишнього керівника Калуського окружного Проводу ОУН. Маршрут Косара і Д. Бандусяка теж пролягав через Семичів, а звідти до села Присліп Волівського округу. Через гірський перевал їх супроводжувала чота Бойгура і станичний ОУН в Семичеві Буровий.

Із приходом у Закарпаття було відновлено зв'язок з колишніми членами ОУН, а також організовано низку явочних квартир в Ужгороді, Мукачевому та окрузі Берегові, Хусті, Буштині. У Вишківському лісі було організовано військово-політичні курси ОУН, які в червні 1945 р. відвідав Демид перед своєю поїздкою за кордон. За сприяння закарпатського Проводу ОУН була прокладена лінія зв'язку із закордонними центрами ОУН. У цьому напрямі активну участь брали А. Глуханич, А. Печара, В. Бісун, Г. Бісун, Ф. Габрин, які поселилися в Чехословаччині і організували в Празі та на чесько-німецькому кордоні мережу явочних квартир і переправочних пунктів. Була також прокладена лінія зв'язку в Польщу для контакту з відділами УПА, які оперували на Лемківщині і в Сянокському повіті. Цьому значною мірою сприяв Андрій Цуга. Зазначимо, що в цей період переважна більшість членів ОУН вела легальний або напівлегальний спосіб життя.

У червні 1945 р. органи держбезпеки Закарпатської України почали ліквідацію мережі ОУН у краї. У результаті арештів, проведених у липні–грудні 1945 р., організація була ліквідована. Лише деяким патріотам вдалось емігрувати за кордон. Після розгрому ОУН в Закарпатті перед Крайовим Проводом ОУН «Захід-Карпати» постало завдання створення оунівського підпілля в краї заново. Необхідно відзначити, що весною 1945 р. відбулася реорганізація ОУН, у результаті якої і був створений Провід ОУН «Захід-Карпати», до складу якого входили п'ять окружних Проводів ОУН, а саме: Стрийський, Калуський, Станіславський, Коломийський, якому підпорядковувалася Буковинська надрайонна ОУН, і Закарпатський Провід.

Цього разу Провід ОУН обережно поведився в Закарпатті. Керівники ОУН «Захід-Карпати», не відмовляючись від терору проти радянсько-партійного активу, все-таки поставили своїм головним завданням ведення антирадянської пропаганди серед населення, особливо серед молоді, з метою підняття національної самосвідомості місцевого населення. І тільки коли буде створено сприятливий ґрунт, планувалось відроджувати організоване підпілля. Влітку 1946 р. Провід ОУН «Захід-Карпати» випустив у великій кількості антирадянські листівки, які передбачалося спеціально розповсюджувати на Закарпатті. В останні

з них говорилося: «Українці Закарпаття! 1944 рік впишеться в історію закарпатської землі як ще одна чорна дата. Замість жаданої волі цей рік приніс тільки зміну окупантів – на місце угорських прийшли московсько-більшевицькі пригноблювачі, які своєю окупаційною практикою залишили далеко позаду своїх попередників. Захопленням Закарпаття червона Москва завершила, в основному, насильницьке об'єднання всіх українських земель, надівши ярмо на шию всьому українському народу».

Перший відновлений Закарпатський окружний Провід ОУН був створений влітку 1946 р. крайовим провідником ОУН Робертом тільки з галичан. Керівником закарпатських оунівців був призначений Семен Гут (псевдо Тиміш), який до цього діяв на Самбірщині. Керівником СБ Крайовий Провід ОУН направив на Закарпаття Антона Літуса, уродженця Станіславської області, який в нашому краї діяв під псевдонімом Летун. У підпорядкуванні Тимоша була сотня УПА, якою командував Грузин. Один з керівних членів ОУН в естафеті, направлений Грузину, писав: «Друже сотенний... Відразу ж по отриманні цієї записки прошу повернутись на територію друга «Бориса» і там зв'язатися з другом Тимошем. Ще раз наказую Вам піти в підпорядкування зі всім своїм підрозділом до друга Тимоша і виконувати його накази відносно бойових і пропагандистських акцій на території так званої Закарпатської області». Закарпатський окружний Провід ОУН не пішов відразу в Закарпаття, а обрав своїм місцем перебування Славський район, звідки й почав проводити досить обережну розвідувальну діяльність, використовуючи при цьому сотню Грузина.

5 серпня 1946 р. загін Тимоша здійснив напад на Верхні Ворота, під час якого оунівці вбили секретаря партійної організації села – Олексія Григу та його дружину, члена ВКП(б), а також ініціатора організації колгоспів Федора Комара. Після цього Тиміш з невеликим загonom у складі 11 осіб знову з'явився на Закарпатті. Бойовики Тимоша були зафіксовані органами Держбезпеки у Волівському, Свалявському та Іршавському округах. 26 жовтня 1946 р. у селі Смоголовиця Іршавського району вони вбили працівника Іршавського окружного відділу МДБ Федорова і директора маслозаводу Селецького, роззброїли і повели з собою двох працівників міліції, але згодом відпустили. У листопаді 1947 р. Тиміш зі своїм загonom знову повернувся на Закарпаття та, облаштувавши бункер у районі гори Стій, північніше від села Березник Свалявського округу, перебував там до весни 1947 р. У лютому 1948 р. Тиміш загинув у бункері поблизу с. Кульчиці Дрогобицької області, ведучи нерівний бій з опергрупою МДБ.

Отже, Тимошу не вдалося створити організацію в Закарпатті. У зв'язку з цим Крайовий Провід ОУН влітку 1947 р. почав створення нового Закарпатського окружного Проводу, який теж складався з галичан. Керівником був призначений колишній провідник Вигодського районного Проводу ОУН Булевар. Його заступником і референтом із пропаганди призначили Кумпановича. Останній уже неодноразово бував у Закарпатті, здійснюючи рейди в Тячівському, Волівському і Рахівському округах. Булевар і Богдан провели на Закарпатті значну розвідувальну, підготовчу роботу. У с. Колочава-Лази вони встановили зв'язок з батьком і сином Сюгаями, а також із колишнім командантом Карпатської Січі в цьому селі М. Шимонею. Заручилися вони також підтримкою місцевого греко-католицького священика Бобика. Саме через них вони розповсюджували антирадянські листівки і журнали. 28 червня 1947 р. у с. Колочава-Лази було вбито голову сільської ради Маркуса.

Булевар у червні 1947 р. спрямував у Закарпаття в розвідувально-пропагандистський рейд чоту Віщого, яка обійшла Волівський, Свалявський, Іршавський і Хустський округи. У липні Булевар повторив свій рейд, зібравши досить докладну інформацію про становище в Закарпатській області. У серпні Булевар послав групу УПА, яка розповсюджувала антирадянські листівки у

Волівському, Свалявському та Іршавському округах – у с. Майдан, Репинне, Річка, Березник, Лисичево, Колочава-Лази, Колочава-Горб, Негровець і Синевирська Поляна. Тоді ж, у серпні 1947 р., Крайовий Провід ОУН призначив Булевару і Богдана керівниками Закарпатського окружного Проводу ОУН. Повернувшись наприкінці вересня із Закарпаття в Перегінський район Станіславської області, Богдан вирушив на зустріч із Булеваром у с. Семичів, де вони домовилися про подальшу роботу на теренах Закарпаття. Однак 1 жовтня 1947 р. Богдан загинув у перестрілці із загоном військ МДБ, а 3 жовтня така ж доля спіткала Булевару. Були заарештовані всі зв'язкові Богдана в с. Колочава-Лази. Оточений військами МДБ син Сюгая, не бажаючи здаватися в полон, підірвався на гранаті. Його батько був убитий ще на Галичині разом з Богданом. На цьому закінчилася діяльність Закарпатського окружного Проводу ОУН, керованого Булеваром і Богданом.

Окрім Крайового Проводу ОУН «Захід-Карпати», націоналістичні організації в Закарпатті створювали за власною ініціативою окремі члени ОУН, тим чи тим шляхом потрапивши на територію області. Так, у 1946–1947 рр. було засновано досить велику підпільну організацію на Тячівщині – «Організація Визволення Закарпатської України», за справою якої було заарештовано 57 осіб. Організація була заснована членом ОУН Палашиним (псевдо – Крук), уродженцем Вигодського району Станіславської області. Керівний склад ОВЗУ складався, головним чином, із учнів старших класів середніх шкіл. В організацію широко залучалась сільська молодь. ОВЗУ мала свої осередки в Рахівському, Хустському, Виноградівському і Волівському округах. Робилися спроби встановити зв'язки з оунівським підпіллям у Галичині. Однак незабаром Крук був заарештований органами МДБ. 1947 р. було ліквідовано оунівську організацію в Мукачівському кооперативному технікумі.

Саме керівництво МДБ Закарпатської області змушене було визнати той факт, що в 1947 р. рух ОУН–УПА в деяких районах краю порівняно з 1946 р. помітно активізувався завдяки «спробам ОУН західних областей України створити на Закарпатті організоване націоналістичне підпілля». У цей час діяльність ОУН–УПА розгорталася не лише в гірських, а й також у низинних районах області. Зокрема в Мукачевому, де, незважаючи на невеликий відсоток жителів української національності, ще від 1934 р. діяла ОУН, осередок якої було створено вчителем горожанської школи Бандрівським. Згодом ядро організації перемістилося до торговельної академії, й існувала вона, щоправда з перервами, під назвою «Молодіжна Українська націоналістична організація» в кількості 15 членів. 1947 р. оперативниками МДБ було заарештовано 10 її активних членів. Ця організація планувала ряд замахів на радянських і партійних активістів. Очолював її уродженець Станіславщини, студент мукачівського торговельно-кооперативного технікуму Всеволод Штень.

1947 р. продовжували діяти окремі загони УПА. Так, 27 червня 1947 р. повстанці відділу «Журавлі» знищили в с. Лисичево телефонічну централь та роззброїли двох її працівників, котрі там перебували. У липні цього ж року на території Іршавського району з'явилася нова боївка ОУН, котра прибула з Дрогобицької області. Очолював її уродженець Сумської області Сергій Кривопишин. Органами держбезпеки були заарештовані п'ять членів боївки і дев'ятеро їхніх прихильників із числа місцевих жителів. Тоді ж на Іршавщині було заарештовано 60 осіб. 17 липня 1947 р. в с. Ясіня повстанці наскочили на місцеву сільраду і ліквідували її голову Копанчука – знаного партійця і вислужника МДБ. На території Волівського округу 1947 р. діяли загони Буревія та Вишні, які тривалий час тримали в остраху радянські органи влади. У результаті каральних акцій проти цих загонів було заарештовано 49 повстанців та їхніх симпатиків.

Тривала діяльність ОУН-УПА і на Хустщині, де ще живою була героїчна слава захисників Карпатської України. У с. Копашнево діяла група Василя Пригари, яка здійснила п'ять антирадянських акцій. 21 квітня 1947 р. селяни сіл Лоза і Горінчеве Хустського округу камінням прогнали зі своїх піль трактористів та представників радянської влади, які намагалися провести оранку піль, призначених під колгоспне господарство, проти волі селян.

Переконавшись в антинародній суті більшовицької влади, населення Закарпаття чинило опір встановленню в краї нового режиму. Особливо активно брала в цьому участь молодь. У багатьох округах почали виникати молодіжні групи, метою яких була антикомуністична, антирадянська боротьба. Щоправда, енкаведисти, згодом співробітники МДБ, всіляко намагалися надати найменшому прояву невдоволення існуючою владою якомога серйознішого характеру, а відтак "роздмухати" справу для піднесення власного престижу.

В Ужгородському окрузі протягом 1947 р. існувала націоналістична група, створена Львівським підпіллям ОУН. Ця група, що складалася із селян-середняків с. Доманинці й налічувала п'ять осіб під керівництвом Юрія Чловічка, займалася створенням націоналістичної організації на Ужгородщині. Згідно з твердженням начальника управління МДБ Закарпатської області, члени групи готувалися до здійснення терористичних актів проти обласного партактиву, зокрема велася підготовка замаху проти секретаря Закарпатського обкому компартії Пінчука. З цією метою група провадила збір зброї. Оперативники МДБ вистежили і заарештували учасників цієї групи, а Ю. Чловічко загинув під час втечі. У цілому на Ужгородщині 1947 р. було заарештовано 64 осіб.

Лише в липні 1947 р. органам безпеки вдалося знешкодити районну організацію ОЗВУ на Воловеччині. При цьому було заарештовано десять її учасників, серед них – Федора Лавера, Федора Кураха і Василя Брунцвіка. У цей же час на території Воловеччини діяли й інші націоналістичні формування, зокрема кущовий провід Байдаки, Олег та ін. З останнім був зв'язаний колишній учасник Карпатської Січі, житель с. Завадка Василь Реблаг, котрий за дорученням проводу, разом зі своїм сином, поширював антирадянські та націоналістичні звернення, відозви. Загальна кількість членів ОУН та їхніх спільників, заарештованих від початку і до кінця вересня 1947 р. на Воловеччині, становила 49 осіб.

Варто зауважити, що дії учасників підпілля ОУН-УПА спрямовувалися не на грабунок, мародерство, не через провокацію чи терор, як це робилося оперативниками МДБ. Діяльність ОУН-УПА була скерована саме на ліквідацію комуністичного режиму та знешкодження його представників. Яскравим свідченням цьому був епізод, що стався наприкінці квітня 1947 р. у Тячівському районі. Відділ Довбуша у складі восьми чоловік, з'явившись із Станіславщини, на території ліспромгоспу в урочищі Усть-Турбат затримав групу партійних активістів, відібравши в них зброю, цінні речі, одяг. Усього в Закарпатській області 1947 р. місцевими націоналістичними формуваннями, а також загонами ОУН-УПА із сусідніх областей було здійснено 49 антирадянських виступів. Органам влади вдалося знешкодити 1947 року сім формувань ОУН-УПА.

Незважаючи на значний розмах каральних дій, рух ОУН-УПА на Закарпатті в 40-х роках не зменшився, а навпаки – лише розгортався. Особливо це було характерним для Воловеччини, Волівщини, Тячівщини, Хустщини, Свалявщини і Рахівщини. 28 липня 1947 р. на засіданні бюро обкому компартії наголошували на незадовільному стані боротьби з «бандитизмом» у Закарпатській області. Причина, на думку партійного керівництва, полягала в послабленні контролю з боку МДБ і МВС.

Взимку 1948 р. у Тячівському районі, поблизу урочища Усть-Турбат, знову відбулася боївка УПА. Роззброївши охорону, повстанці зліквідували базу

лісорубів, котра використовувалася владою для лісозаготівель. Особливим виявом відваги вояків УПА було те, що вони самі зателефонували в с. Усть-Чорну до штабу «стрибків» та заявили про свою акцію. Учасники підпілля та УПА з місцевого населення влаштувалися на роботу в різні державні установи, в тому числі – міліцію, щоб завчасно виявляти плани та наміри влади. Вночі вони, озброївшись, виходили на бойові завдання. Особливо такі випадки мали масовий характер у період організації колгоспів.

Намагаючись створити видимість активної боротьби з українськими націоналістами, органи держбезпеки займалися відвертим фабрикуванням судових справ. Однією з таких справ була «справа» студентів Ужгородського державного університету: Костянтина Дзуровчика, Михайла Фізера, Василя Неверкла та Арсена Бабиченка. Їх було заарештовано в березні 1948 р. за звинуваченням у підготовці замаху на першого секретаря ЦК КП(б)У Микиту Хрущова. У січні 1949 р. студентів засудили до 10 років виправно-трудових робіт. У вироку, зокрема, констатовалося, що вони покарані «за зраду батьківщини, участь у антирадянській підпільній організації ОУН, обговоренні питань щодо здійснення і поширення антирадянської літератури». Арсена Бабиченка, вже нині покійного, було засуджено до 25 років позбавлення волі.

Найпідступнішим методом, який широко практикувався репресивним апаратом радянської імперії в боротьбі з національно-визвольним рухом українського народу, було створення та використання так званих груп спеціального призначення органів НКВС–МДБ, що діяли під виглядом національних формувань УПА, а потім під виглядом боївок СБ ОУН (служба безпеки ОУН) упродовж 1944–1953 рр., при кожному районному відділенні НКВС–МДБ.

Метою створення та діяльності провокативно-розвідувальних груп було проведення широкої агентурної роботи із виявлення чільних провідників ОУН, командування УПА, їх фізичного знищення, проникнення у структури Центрального Проводу ОУН; організація політичних провокацій та вбивств мирного населення під виглядом ОУН–УПА для компрометації національно-визвольної боротьби українського народу та спалювання самої ідеї Самостійної Соборної Української Держави; нацькування різних верств українського населення одну на одну, сіяння ворожнечі, протиставлення Західної і Східної України.

Провокативні групи НКВС–МДБ функціонували у всіх областях Західної України, завдаючи великої шкоди визвольному рухові ОУН–УПА. Іноді між ними та органами МДБ виникала навіть конфронтація, оскільки провокативна діяльність МДБ надзвичайно ускладнювала криміногенну ситуацію: важко було встановити – хто ж убиває та грабує населення? Чи це дії окремих кримінальних злочинців, чи спланована діяльність груп спеціального призначення? Так, зокрема, група агентів–бойовиків Хустського окружного відділу МДБ Закарпатської області у складі Михайла Антоня, Пилипа Антоня, Петра Лемка, Василя Тегзи під керівництвом Кармелюка протягом 1948 р. на території округу під маскою ОУН здійснила 13 збройних пограбувань. Зброю вони одержали в Хустському відділенні МДБ.

Вельми символічним є те, що проти радянської влади на Закарпатті виступали не лише українці, а також і румуни. Перший вияв їх спротиву було зафіксовано 26 березня 1946 р., коли у розташованій на території с. Передня Аплія (Середньоводяне) Рахівського району група робітників хімічного заводу з метою заготівлі деревини придбала ліс. Румунське населення цього села перешкодило цьому, вигнавши робітників і кількох із них поранивши. 4 серпня 1947 р. при виїзді з Діброви група заможних селян вбила голову сільської ради Івана Черничка, а також голову колгоспу ім. Л. Кагановича, організованого в цьому селі у липні 1947 р.

Саме насильницька колективізація, котра активно провадилася в Закарпатській області 1947 р., розвіяла всі залишки симпатії у румунського населення до радянської влади як «визволительки» від угорських фашистів. Більшість заможних румунських селян і середняків негативно почали ставитися до нововведень «визволителів». А щоб не потрапити до тюрми чи Сибіру, люди стали переховуватися в навколишніх лісах. У березні 1949 р. таким же чином потрапив до лісу уродженець Середньої Апші Георгій Гузо зі своєю сім'єю. Щоб не потрапити до рук оперативників МДБ, двадцятип'ятирічний Г. Гузо подався далі від рідного села – у верхньоводянські хащі, де зустрівся з такими ж втікачами із с. Водиця – братами Юрієм та Дмитром Романюками. Ті вже мали зв'язки з галицькими повстанцями, котрі часто навідувалися в довколишні села та присілок Плаюц. До такої бойової групи і пристав Г. Гузо. У лавах УПА Георгій Гузо воював із більшовиками переважно на Прикарпатті до весни 1951 р., маючи псевдо Бубі. Був заарештований і в грудні 1951 р. військовим трибуналом засуджений до 25 років каторги і 5 років позбавлення прав.

У період 1947–1949 років значного розмаху набрав рух ОУН–УПА на Міжгірщині. Значний відсоток учасників руху становили саме уродженці цього терену. Зокрема, активно діяли бойовики “Бойки”, “Гайдамаки” та ін. Відчуваючи невідкладну потребу зміцнити націоналістичне підпілля на Закарпатті, Провід ОУН скеровує туди для праці своїх особливо досвідчених борців. До таких людей належали вже згадуваний Богдан (він же Ворон, Голуб, Левко) і Михайло Соболяк (Вуйко, Киданець).

Активну участь у повстанському русі на Міжгірщині брали члени родини Славуників із с. Новоселиця. Першим до УПА 1947 р. пристав Іван Славуник (псевдо – Тарас). Повстанці мали самі собі здобувати провіант, зокрема реквізуючи продукти радянських крамниць. Після однієї такої акції у Верхньому Бистрому оперативники МДБ натрапили на слід Тараса. Відтак були заарештовані його батько Федір та брат Михайло. На початку березня 1949 р. Тарас перебував у криївці свого брата Михайла Славуника (псевдо – Гайдамака). Боївка містилася в урочищі Руди, поблизу с. Ялинкувате Сколівського району. Її очолював Бойко із с. Волосянка. Згодом Гайдамака очолив іншу боївку, до якої також увійшли Тарас та Мазепа (Іван Клованич). У квітні 1949 р. Тарас, прийшовши до своєї домівки у с. Новоселиця, зненацька був зупинений «стрибками» з оперуповноваженим села старшим лейтенантом МДБ Журавльовим на чолі. Тарас застрелив Журавльова, однак був схоплений і етапований до Ужгорода. Михайло Славуник (Гайдамака) в цей час ще перебував у криївці, а наприкінці квітня 1949 р. він з'явився до своєї сестри Ганни Криванич. Тут його і заарештували. На початку липня 1949 р. рішенням ужгородського суду Славуників було засуджено до 25 років каторги з позбавленням цивільних прав та конфіскацією майна.

Від весни 1949 р. передбачалося значне посилення політико-пропагандивної роботи в Міжгірському, Воловецькому і Хустському районах. Однак 2 лютого 1949 р. вдсятеро чисельніші сили військ МДБ напали на криївку Міжгірського районного Проводу ОУН Закарпатської області, на чолі якої був Михайло Кирейто. У результаті жорстокого тригодинного бою біля с. Верхня Рожанка, тодішнього Славського району, провідник і всі його вісім побратимів загинули. Серед останніх був і закарпатець Бержава.

Слід також назвати цілу низку уродженців Сколівського району, які брали участь у визвольному русі на Закарпатті. Зокрема, це Калина Будайчик (1927–1950), Юрій Пищальник-Біс (1925–1946), Олекса Сорока-Високий (1924–1949), Володимир Цюцик-Завзятий (1925–1948), Юрій Качур (1917–1946), Гнат Мартинів (1915–1947), Осип Чулевич-Грім (1911–1945), Андрій Кожан (?–1945), Михайло Кирейто (1916–1949), Степан Кирейто-Стефко (1927–1949), Іван

Михайло Швидюк, Іван Нирон та інші. На особливу увагу заслуговує особа керівника цієї групи – колишнього окружного коменданта ОНОКС, члена Проводу ОУН і очевидця створення УПА на Великій Україні. Органи держбезпеки тривалий час безуспішно вистежували Івана Михайлинюка, неодноразово підсиляли до його групи своїх агентів, проте група продовжувала боротьбу проти окупантів до 25 жовтня 1952 р.

На початку 1950 р. у с. Ключарки поблизу Мукачєвого органами держбезпеки було викрито ще одну антирадянську групу, до якої належали Йосип Химинець, Йосип Чорі, Тоні Тайпс та ін. Перший з них був засуджений до смертної кари (замінено 20 роками ув'язнення). Інші учасники також отримали чималі строки тюрми та каторги. Доречно також згадати свідчення Михайла Михайловича Плєші щодо багатьох закарпатців, котрих він зустрічав у таборах та на засланні. Багато з них були засуджені за фіктивними справами. Органами держбезпеки з провокативною метою створювалися загони молоді. Робилося це через підставних осіб немовби для боротьби з існуючою владою. Невдовзі всі учасники цих загонів виявлялися під арештом.

Незважаючи ні на що, закарпатці продовжували боротьбу проти радянського режиму. 1952 р. у Мукачєвому виникла ще одна така група. Серед її учасників були Юрій Чорі, Петро Францух та старший лейтенант запасу, фінансист за фахом Михайло Русинко. Однак невдовзі її також було викрито, а учасників засуджено. У цей же період оперативникам МДБ вдалося вистежити і заарештувати колишнього січовика, бійця УПА, уродженця с. Ясіня Михайла Жураківського. 1956 р. на території Воловецького району, поблизу гори Вича, діяла боївка УПА. До її складу входили кілька вихідців з Галичини, а також місцеві жителі, зокрема уродженець с. Рекіти Криванич.

Необхідно зазначити, що вихідці із Закарпаття діяли також на теренах великої України. Так, 4 листопада 1943 р. в бою з радянськими військами під с. Ангелівкою (Костопільщина) поліг активний член ОУН, референт пропаганди при Політично-Пропагандивному Крайовому Центрі, уродженець Іршави Антін Тучак (Крук, Гуня. Гайдамака, літературне псевдо в журналі «До зброї» – Антін Скеля). 1943 р. на Галичині активну участь в УПА брав хорунжий Лепей, закарпатець за походженням і в минулому учасник національно-визвольних змагань у Карпатській Україні. Спочатку він був курінним стрілецької школи «Чорні чорти», яка дислокувалася в Чорному лісі. Однак після невдалої спроби переміститися на Закарпаття (це рішення Лепея його підлеглими було розцінене як самовільне і непродумане) хорунжого Лепея увільнили від командування куренем, надалі він став командиром іншого куреня на Львівщині.

На тих же теренах – у Чорному лісі – і в той же період зафіксовано участь у повстанському русі й іншого закарпатця, Воробця, котрий був чотовим у курені Різуна. Навесні 1945 р. на Прикарпатті, в Чорному лісі, перебував з кількома бойовиками відомий закарпатський провідник Климпуш-Лопата. Чорний ліс нерідко ставав своєю базою для формування рейдів УПА в інші регіони Західної України, в тому числі і в Закарпаття. Одним із провідних організаторів відділів Української Народної Самооборони на Станіславщині 1943 року, командиром Станіславської воєнної округи УПА «Говерля» 1944 р., пізніше керівником місії УПА, а в минулому – старшиною Карпатської Січі був підполковник Іван Бутковський (Гуцул).

Окремо слід відзначити особу Івана Кедюлича – працівника Головного Військового Штабу УПА, уродженця Перечина, котрий, як і його брат Панас, брав активну участь у розбудові Карпатської України та Карпатської Січі. Попрацювавши кілька років у лавах підпілля ОУН, зокрема на Східній і Західній Україні, підготувавши десятки, а може, й сотні офіцерів українського

націоналістичного підпілля, Іван Кедюлич загинув героїчною смертю в бою з більшовиками (ймовірно, на Бережанщині або на Сколівщині).

Особливо слід виділити чи не найяскравішу постать серед закарпатців – учасників повстанської боротьби: майора УПА, шефа штабу 6-го округу УПА «Сян», одночасно провідника куреня «Залізняка» і відділу терену «Бастіон», а також куреня «Рен» Івана Шпонтака (Залізняка). Народився він 12 серпня 1919 р. у с. Вовкове, що на Ужгородщині. Навчаючись в ужгородській вчительській семінарії, був чинним пластуном, спортсменом, працював у «Просвіті». Після закінчення семінарії учителював на Волівщині. 1938 р. вступив до Карпатської Січі. Після окупації Закарпаття угорськими військами Іван Шпонтант переїхав до Великих Капушан (Словаччина), а звідти до Німеччини. Працюючи на виробничому підприємстві, добре вивчив німецьку мову. Також брав участь у вишколенні військової сотні, а незабаром вступив до українського легіону, який очолював Роман Шухевич (Тарас Чупринка).

Після початку радянсько-німецької війни, у жовтні 1941 р., Іван Шпонтант встановлює контакти з одним із братів Степана Бандери, вступає до української поліції, а відтак потрапляє до офіцерської школи. Після вишколу, в березні 1943 р. в ранзі лейтенанта повертається до Львова і обіймає посаду заступника коменданта районної поліції у Раві Руській. Брав активну участь в акціях проти польських і радянських партизанів. У квітні 1944 р. Іван Шпонтант переходить до УПА і очолює соту, а пізніше сотню. На початку 1945 р. його сотня переросла в курінь, який охороняв керівництво ОУН. У цей період Іван Шпонтант мав псевдоніми Леміш та Шум.

У квітні 1945 р. Іван Шпонтант виконує функції командира штабу 6-го округу УПА «Сян» під псевдо Дубровник. Восени 1946 р. під керівництвом Залізняка було 300 вояків УПА. Як командир куренів «Залізняка» і «Рен», на Закерзонні у відтинку Угнево, він загалом три роки боровся проти радянських військ. Навесні 1947 р. частина «Залізняка» в одному з боїв розгромила війська польського генерала Кароля Сверчевського, причому в бою загинув і сам генерал. Геройський вчинок вояків УПА блискавично облетів увесь світ. Світова преса писала, що знищено генерала, котрий брав участь у громадянській війні в Іспанії і мав злочини проти іспанського народу (Див.: «Голос Комбатанта». Ч.4. 1959; «Америка». Ч.116. 1960).

Від листопада 1947 р. Іван Шпонтант переховувався у свого батька у Великих Капушанах (Пряшівщина). Однак 1958 р. чехословацьким оперативникам вдалося викрити Залізняка. Після допитів та катувань його передали польській владі. Відповідаючи на запитання прокурора, Іван Шпонтант відповідав: «Ми обороняли корінне населення від бандитів, боролися за збереження нашої християнської культури і цивілізації, за Божі права». 24 червня 1960 р. воєводським судом його було засуджено до смертної кари через повішення, проте завдяки активному втручання української громади в діаспорі смертна кара йому була замінена пожиттєвим ув'язненням. Завдяки її ж зусиллям, наприкінці 1981 р. Іван Шпонтант був звільнений, а в лютому 1982 р. прибув до рідних Великих Капушан. Закінчилося земне мученицьке життя Івана Шпонтака-Залізняка у лікарні м. Кошіце 4 квітня 1989 р.

Досить помітною була також постать іншого командира УПА, уродженця Закарпаття, Шлюсаря (1921–1949), котрий свого часу закінчив мукачівську гімназію, згодом був мобілізований в угорську армію. Частину, в якій служив Шлюсар, німці кинули на Волинь, де угорська армія охороняла залізничні шляхи, що вели на схід. Незабаром налагодився контакт між тереновими відділами УПА і поодинокими станицями угорців, а згодом – між командою УПА і командуванням угорських військ в Україні. Справа дійшла до того, що між обома сторонами був підписаний своєрідний пакт про ненапад.

Саме тоді, коли УПА налагоджувала відносини з угорцями, Шлюсар перебував у Рівному. З допомогою підпільників він зв'язався з повстанцями, а опісля перейшов зі зброєю в руках до УПА. Відзначимо, що випадки переходу закарпатців з угорської армії до УПА були доволі численні. Незабаром Шлюсар став ад'ютантом легендарного Кліма Савура, командира УПА на північно-західних українських землях. Добре володіючи угорською і німецькою мовами, брав участь у переговорах з угорським військом на Волині. Згодом Шлюсар був провідником Північної рівненської округи. Загинув він у бою з військами МДБ наприкінці 1949 р.

Отже, після закінчення радянсько-німецької війни діяльність УПА була спрямована на те, щоб перешкодити встановленню тоталітарного режиму. Загони УПА контролювали значні території Західної України, зберігаючи велику боєздатність. Активізували вони також свою роботу на теренах Закарпаття. Наведені вище архівні документи свідчать, що вони отримували постійну підтримку серед місцевого населення. Таким чином, настав час розвіяти один з міфів радянської історіографії, що в Закарпатті руху ОУН–УПА не було. Наприкінці 40–50-х років загони УПА і підпілля ОУН зосередили свої сили, в основному, на пропагандистській роботі та акціях саботажу. Умови діяльності загонів УПА ставали неймовірно складними. УПА зазнала важких втрат у боротьбі з німецьким фашизмом і радянським більшовизмом. Непоправною втратою стала загибель 5 березня 1950 р. командуючого УПА Романа Шухевича (генерала Тараса Чупринки), після чого боротьба пішла на спад. Однак, незважаючи на такі несприятливі фактори, боротьба УПА тривала аж до середини 50-х років. Закарпаття в цьому відношенні не було винятком.

Редакція "Сучасности" просить вибачення у читачів та родичів автора спогадів "Табір у горах" Всеволода Нагайчука (число 9, 2000 р.) за помилково вказане в тій публікації ім'я спогадувача, який уже відійшов у вічність.